

ZAMONAVIY ADABIYOTDA PSIXOLOGIZM MUAMMOLAR VA YONDASHMALAR

Inoyatova Iroda

Shayxontohur tumani kasb-hunar maktabi

Ona tili va Adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy adabiyotshunoslikdagi psixologizm muammosi ko'rib chiqiladi. Bu jihat turli tomonlardan ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: psixologizm, zamonaviy fan, adabiyotshunoslik, fan, yozuvchilar avlodi.

Zamonaviy adabiyot fani metodologiyasida shaxs muammosi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Uning asosiy roli ijodiy jarayonning o'zida voqelikni badiiy idrok etish usuli yozuvchining qadriyat yo'nalishi tizimiga, obrazli bilish jarayonida shaxs qanday paydo bo'lishiga bog'liqligi bilan belgilanadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda shaxs muammosining ustuvorligi ham ushbu fanning ijtimoiy vazifalarining o'ziga xosligi bilan bog'liq. Adabiy tanqidiy tahlil – tadqiqot mavzusiga bo'lgan barcha xilma-xil yondoshuvlari bilan – ilmiy metodologiyasi chinakam insonparvarlik va insonparvarlik tamoyillarini tasdiqlagandagina o'quvchiga, badiiy jarayonga faol ta'sir ko'rsatishga qodir.

Psixologizm adabiyotda funktsional jihatdan ajralib turadi, o'zini uchta asosiy pozitsiyada aniqlaydi: og'zaki ijodning umumiy atributi sifatida, muallif ruhiyatining ma'lum bir ifodasi sifatida, bu yaxlitlikni belgilaydigan asarni qurishning ongli ravishda tanlangan estetik printsipi sifatida.

Modernizm davri og'zaki san'at koordinatalarida shaxsning modalligini yangiladi. Yozuvchi tahlilida insonning ongsizligi, hissiy tekisligi va insonning ichki dunyosi jarayoni birinchi o'ringa chiqadi. Modernistlar asarlarida dunyoni bilishni inkor etish 19-20-asrlar oxirida paydo bo'lgan falsafiy va estetik oqimlarning adabiyotga o'tishi bilan bog'liq, xususan: intuitivizm, freydizm, ekzistensializm, ularning kontseptual asoslari. umumiy tinchlik tasvirini shakllantirishda hissiy, hissiy, ongsiz sohani mutlaqlashtirish to'g'risidagi qoidalar. Badiiy ijod ijtimoiy me'yorlardan, oldingi dunyoqarash tizimlarining axloqiy asoslaridan va ratsional asosli xarakterni rivojlantirishdan ozod bo'lish "intelektual" huquqini oladi. Asar syujetining g'oyaviy va tematik rivojlanishini qurishning asosiy elementi haqiqiy "men" ni ochib berishdir.

19-asr oxiri va 20-asr boshlari adabiyotida ichki dunyoni badiiy o'rganish fanga "badiiy psixologizm" ta'rifi ostida kirib keldi. Turli davrlardagi adabiy hodisalarni o'zlashtirishning murakkab jarayonida psixologizm nazariy va madaniy-tarixiy jihatlarida doimiy ravishda qayta ko'rib chiqishga tobe bo'lgan.

Psixologizm badiiy san'atning eng yorqin usullaridan biri bo'lib, jahon adabiyoti tarixida unga murojaat qilingan. O'tgan ikki asr (XIX, XX asrlar), shuningdek, bizning davrimizda ham psixologizm badiiy voqelikni to'g'ri va real tarzda etkazishning etakchi vositasiga aylandi. Yozuvchilarning har bir avlodi insonning ichki tabiatini, inson qalbining ko'p qirraliligini tasvirlashda o'ziga xos adabiy uslublardan foydalangan, yillar o'tgan sayin yangicha ko'rinish kasb etib, takomillashgan.

Psixologizm eng umumiy tushunchada san'atning umumiy xususiyatidir; psixologik tahlil fermenti haqiqiy san'at asarining g'oyaviy va badiiy tuzilishida doimo va har qanday janrda - drama va satirada, konfessional va axloqiy tavsifiy nasrda mavjud. romantik hikoya yoki ertak, xotiralar va she'rlar, dostonlar va romanlar.

Hech bir adabiyot janri psixologizmga monopoliyaga ega emasligiga shubha yo'q. Shu bilan birga, psixologik tahlil san'at bilan birga rivojlanib, rivojlanib borayotgani, u yoki bu janrda, u yoki bu ijodkor ijodida turlicha namoyon bo'lishi shubhasizdir. Zamonaviy davr romani rivojlanishining butun ko'p yillik tajribasi inson xarakterini, ularning shakllanishini, tarixiy jarayonlar bilan aloqalarini tasvirlashni nazarda tutadi [3, p. 94].

Ana shu qolip natijasida 20-asr adabiyotida inson taqdirining ichki qonuniyatlarini qayta yaratish usullari va psixologik tahlil vositalari ancha takomillashdi. Shaxsning ichki dunyosini o'rganishdagi muhim kashfiyotlar hayotning epik tasvirida ustunlik qilgan yozuvchilarga tegishli. Ayni paytda zamonaviy nasrdagi aynan "markaziy" yo'nalishlar, uning o'ziga xos lirikasi adabiyotshunos olimlarning adabiy jarayonning psixologik jihatiga e'tiborini kuchaytirdi. Urushdan keyingi davr adabiyotining psixologik "ohangi" ning sezilarli o'sishi eng murakkab axloqiy masalalarni san'at yordamida hal qilish zarurati bilan bog'liq [5, p. 409].

Badiiy psixologizm muammosi zamonaviy adabiy tanqid tomonidan ko'p qirrali va muvaffaqiyatli rivojlantirildi. Shu bilan birga, savolni nazariy jihatdan shakllantirish uchun material, qoida tariqasida, rus yozuvchilarining asarlari, masalan: Tolstoy, Dostoevskiy, Chexov, Rasputin, frantsuz: Stendal, Flober, Mopassan, Prust va yaqinda - Amerikalik: G. Jeyms, Xeminguey, Folkner, Fitsjerald.

Psixologik tahlil usullarida sezilarli o'zgarishlar 20-asrning birinchi o'n yilliklarida sodir bo'ldi. Mashhur ingliz tanqidchisi D. Deychis yozuvchi endilikda shaxsning xatti-harakatlarining tashqi omillar tomonidan bevosita shartlanishiga, hatto harakatlarning ichki shartlanishiga ishonch hosil qila olmaydi, deb ta'kidladi. Muallif nuqtai nazaridan, psixologik hikoya shakllarining o'zgarishiga uchta omil ta'sir ko'rsatdi: inson tajribasida haqiqatan ham muhim bo'lgan narsa haqidagi oldingi axloqiy g'oyalarning parchalanishi, frantsuz faylasufi Anri Bergsonning vaqt haqidagi yangi falsafiy kontseptsiyasi. Freyd va Yungdan ongning tabiati haqidagi yangi tushuncha.

Bugungi kunga qadar ichki adabiy tanqidda psixologizm muammosini o'rganish ushbu muammoni tor doirada emas, balki adabiy tanqidning chegaradosh sohalariga kirishda ko'rib chiqish uchun juda katta imkoniyatlarni to'pladi. 1968 yilda D.S.Lixachev o'zining "San'at asarining ichki dunyosi" maqolasida "Asarlar ham o'ziga xos psixologik dunyoga ega bo'lishi mumkin: individual personajlar psixologiyasi emas, balki barcha personajlarni bo'ysundiruvchi psixologiyaning umumiy qonunlari, bu qonunlar haqiqatda mavjud psixologiya qonunlaridan farq qilishi mumkin".

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Anoxina, S. A. Dunyoning rus lingvistik rasmidagi "rivojlanish" tushunchasi va V. G. Rasputinning 1994-2003 yillardagi asarlarida uning so'zlashuv xususiyatlari. : muallif referati. dis. ...kand. Filol. Fanlar: 10.02.01 / Anoxina S. A.; Chelyab. davlat ped. univ. – Chelyabinsk, 2004. – 25 b.
2. Abdulsamad, A. V. G. Rasputin ijodi: (Muammolar. Tasvirlar. Poetika): abstrakt. dis. ...kand. Filol. Fanlar / Abdulkarim Abdulsamad; Moskva davlat ped. nomidagi institut V.I.Lenin. – M., 1980. – 16 b.
3. Allamuratova, A. V. Rasputin hikoyalarida xotira kategoriyasining badiiy ifodasi: mavhum. dis. ...kand. Filol. Fanlar: 10.01.02 / Allamuratova A.. – Toshkent, 1996. – 21 b.